Arts & Commerce College, Warwat Bakal
Tq. Sangrampur Dist. Buldana

Research Papers 2021-2022

Sr. No	Title of Paper	Name of Author	Department	Journal	Year	Impact Factor
1	Indian Democracy & caste system	R S Korde	Pol-Science	An International Peer Reviewed Refereed & UGC Listed Research journal no 47100 (www.sjifactor.com & www.ajanta prakshan.com	2022	6.631
2	The Biggest hurdle In Democracy-Castism	R S Korde	Pol-Science	International Peer Reviewed open Access Journal www.technoscienceacademy.com	2021	7.214

Peer Reviewed
Refereed and
UGC Listed Journal
(Journal No. 47100)

ISSN - 2279 - 0489
AN INTERNATIONAL
MULTIDISCIPLINARY
HALF YEARLY
RESEARCH JOURNAL

GENIUS

Volume - X, Issue - II,
February - July - 2022
English / Marathi Part - II

Impact Factor / Indexing
2019 - 6.631
www.sjifactor.com

Ajanta Prakashan

ISSN - 2279 - 0489

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
HALF YEARLY RESEARCH JOURNAL

GENIUS

Volume - X Issue - II February - July - 2022

English / Marathi Part - II

Peer Reviewed Refereed and
UGC Listed Journal No. 47100

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 6.631
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

CONTENTS OF MARATHI PART - II

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	वाढती बालमजुरी एक अभिशाप **डॉ. राजेश सुधाकर डोंगरे**	१-५
२	स्त्रि-सुरक्षा आणि भारतीय लोकशाही **श्री. शिंगणे नागेश श्रीकृष्णा**	६-८
३	भारताच्या विकासात महिलांचे योगदान **डॉ. राष्ट्रपाल गणवीर**	९-१४
४	सयुक्त राष्ट्र संघात भारताची भूमिका **प्रा. शेख गफूर अहमद**	१५-१८
५	भारतातील ७५ वर्षात महिलांच्या राजकीय प्रवासाची वाटचाल **प्रा. डॉ. प्रिया भा. बोचे**	१९-२३
६	भारतीय लोकशाही आणि जाती व्यवस्था **डॉ. राजेंद्र कोरडे**	२४-२७
७	लिंगभाव समस्या आणि भारतीय लोकशाही **प्रा. डॉ. वैशाली शा. कंकाळे**	२८-३६
८	दक्षिण आशियातील देशांशी चीनचे वाढते संबंध आणि भारतावरील प्रभाव **पाटील गायत्री विश्वास** **डॉ. के. बी. पाटील**	३७-४३
९	ग्रामीण व शहरी भागातील ग्रंथालयांमध्ये येणाऱ्या समस्यांचा अभ्यास **शशिकांत सुभाष पाटील**	४४-४८

६. भारतीय लोकशाही आणि जाती व्यवस्था

डॉ. राजेंद्र कोरडे
कला व वाणिज्य महाविद्यालय, वरवट-बकाल.

प्रस्तावना

प्राचीन ग्रीसमधील नगर राज्यात विशेषता अथेन्समध्ये इ.स.पूर्व पाचव्या शतकात लाकेशाहीचे काही अंशी पुरक प्रयागे झालले दिसनू येतात. प्राचीन ग्रीस व रोम मध्येही लोकशाहीचा तत्कालीन काळात प्रयोग झालेल्या होता वेदोत्तर काळापासून गुप्तकाळापर्यंत राजविरहित गणराज्ये असल्याने याचे उल्लेख जैन, बौद्ध साहित्यातून तसेच महाभारत, कौटिल्याचे अर्थशास्त्र व ग्रीक लोकांच्या वृत्तांतून मिळतात. गणराज्याच्या बाबतीत काही मुद्राही तत्कालीन काळात मिळाल्या होत्या. असे असले तरी मानवी जीवनाच्या विकासाची कल्पना याचा तत्कालीन सामाजिक व राजकीय व्यवस्था असणारा तणावमुक्त सबंध आणि मानवी जीवनाची पातळी उचावण्यामध्ये निश्चितपणे लोकशाहीच्या सकंल्पनेचे योगदान महत्त्वाचे वाटते. लोकशाही आणि जातीव्यवस्था या दोन वेगवेगळ्या सकंल्पना आहेत भारतातील जातीव्यवस्था आणि तिचा इतिहास बघितला तर जातीव्यवस्था नष्ट करण्यास लोकशाहीचे महत्त्व आपल्याला लक्षात येते.

लोकशाही

प्राचीन ग्रीक नगरराज्यामध्ये शासन संस्थेला गणाचे शासन संबोधले जात होते. म्हणजेच विशिष्ट भद्रेशातील लोकांचा समुह अथवा जन संघटना या लोकांच्या समंतीनुसार कार्य करीत होत्या. गणांद्वारे शासन कारभार चालविणारे राज्य असे स्वरूप अतिशय प्राचीन कालखंडात लोकशाहीचे होते. ज्यामध्ये लोकनियंत्रणाची सत्ती हा मुख्य घटक शासन पद्धतीसाठी आवश्यक असे. किबहुना जनतेची सत्ता ही कोणत्याही एका व्यक्तीच्या हाती न राहता ती सार्वभौम जनता या स्वरूपात राहील आणि जनसमुहामध्ये काही उच्च पात्र व्यक्तीना एकत्र आणनू पाच ते सात गणाची कार्यपालिका तयार केली जात असे. लोकशाही या शब्दावरून त्याचा अर्थ लक्षात येतो जी शासन पद्धती जनतेच्या समंतीवर आधारलेली आहे आणि ज्यात विचार आचार, उच्चार व संघटनाचे स्वातंत्र असते तिला ठोबळमानाने लोकशाही संबोधले जाते. लोकशाहीची सकंल्पना देशकाळ परत्वे बनलेली आहे. लोक शाहीला इग्रंजीमध्ये डेमोक्रेसी म्हणतात. डेमॉस म्हणजे लोक आणि क्रेटीस म्हणजे राज्य या वरून लोकांचे राज्य असा अर्थ होतो आधुनिक औद्योगिक उत्पादन व्यवस्थेवर आधारित समाजव्यवस्था ब्रिटिश साम्राज्यसत्तेतं सुरू झाली असताना, भारतासारख्या खडं प्राय देशावर इंग्लडं मधून राज्य चालवायचे व बाजारपेठा आणि औद्योगिक उत्पादनात वाढ करायची तर, संसदीय लोकशाही काही प्रमाणात चालू ठेवली पाहिजे, या इंग्लडंच्या मुत्सद्दी धोरणातनूच भारतीय लोकप्रतिनिधीच्या सहभागाची तरतूद करणाऱ्या उपायात्मक योजनाही करण्यात आल्या. तेथील संसदीय लोकशाही भारतीयांच्या मनात रूजवल्याचे प्रचंड प्रयत्न करण्याचे आले आणि टप्प्याटप्प्याने लोकशाही विकसित होउ लागली.

लोकसत्ताक राज्याच्या कल्पनेत लोकांचा सहभाग, लोकांचा विचार विनिमय, टीका परीक्षण निर्णय, फेरनिर्णय, जागरूक, लोकमत इ. अभिप्रेत असतात. किंबहुना या संसदीय लोकशाहीची यशस्वीता आणणाऱ्या जागृत लोकमतावरच अवलंबून असते. लोकशाही ही केवळ शासनाचा प्रकार नसून ती एक जीवनपद्धती आहे. या जीवनपद्धतीत प्रत्येक व्यक्तीला स्वतःच्या विकासासाठी पूर्ण सोयी देणे आपले विचार व्यक्त करण्यास कोणताही प्रतिबंध नसतो समाजाच्या सर्वच स्तरातील नागरिकांना समान हक्क व अधिकार असणे, जात, जन्म यावर आधारित दर्जा नसणे, हे लोकशाहीत गृहीत धरले जाते. संसदीय लोकशाहीत कोणीतरी बहुमताने तर कोणी अल्पमताने निवडून येत असतो. परस्पराबद्दल, सहिष्णुता बाळगणे लोकशाहीसाठी आवश्यक असते. बहुमत असलेला पक्ष नेहमीच आपल्यावर कुरघोडी करू पाहतो, अशी अल्पमतवाल्यांची भावना होता कामा नये, अल्पमत धारकांनी बहुमत धारकांच्या बाबतीत सुद्धा निकोप वृत्ती बाळगली पाहिजे. कारण लोकशाहीत आकस सूडाची भावना बाळगणे योग्य नसते. आज विश्वात लोकशाही सकंल्पना प्रचडं प्रमाणात लोकप्रिय झालेली आहे. विश्वातील बहुतांशी राष्ट्रांनी लोकशाही तत्त्वाचा विचारपूर्वक स्वीकार केलेला आहे. प्रचलित युग हे लोकशाहीचे युग मानले जाते.

भारतीय लोकशाही व जाती व्यवस्था

भारत देश 15 ऑगस्ट 1947 ला स्वतंत्र झाला आणि त्याचबरोबर भारत–पाकिस्तानच्या फाळणीचे दुखणे स्वातंर्त्याबरोबर उदयास आले. भारतातील परपंरने चालत आलेली जातीव्यवस्था, जातीद्वेष, धार्मिकतेचा अवास्तव तणाव, प्रांतियवादाचे भूत, विकासाचा असमतोलपणा अशा एक नाही अनेक राष्ट्रीयत्वाचे विष लोकशाहीची पौष्टिकता म्हणून आज भारतीय वापरताना दिसत आहेत. भारताची जातीव्यवस्था ही कर्मावर आधारित नसनू जन्मावर अवलबून आहे. जन्माशिवाय जातीत प्रवेश करता येत नाही. सर्व हितसबंध जातीच्या आतच करावे लागतात हे वास्तव चित्र भारतातील आहे. जातीत उच्च आणि जातीत निच्च हे मुळातच चित्र भयंकर आहे. जातीत बहुसख्याक, अल्पसख्याक हे लोकशाहीच्या दृष्टिकोनातून मारक आहे. भारतीय लोकशाही पद्धती आणि जवळपास सारखीच आहे, परंतु फरक मात्र जनतेमध्ये दिसून येतो. ब्रिटिश लोक हे जागरूक आहेत. भारतीय लोक मात्र जागरूक दिसत नाही. तो निरक्षर, धर्म परपंरावादी असल्या कारणाने अस्पृश्यता, दिनदलित, गुलामी हे वास्तव चित्र या देशातील बहुसख्याकांच्या वाट्याला आलेले आहे. या देशात आताही स्वतंत्र भारताचे नागरिक असनू सुद्धा अतिदूर जंगलात आदिवासी समाज राहतो. गावकुसाबाहेर अस्पृश्य समाज वास्तव करताना दिसतो. अस्पृश्यता ही आशियातील अनेक देशात आढळते. मात्र भारतात जे अस्पृश्य आहेत ते वेगळ्या प्रकारचे आहेत. त्यांच्याशी तथाकथित उच्चवर्णीयांचा व्यवहार तोलून मापून आहे आणि हाच व्यवहार दुःखकारक वाटतो. अन्न, वस्त्र, निवारा सर्वांना समान सोयी, शिक्षण, आरोग्य हे मानवी जीवनाचे प्रश्न आजही सुटलेले दिसत नाही. जवळपास या देशात 35 कोटी जनता दारिद्र्याच्या खाईत जीवन जगत आहे. या दारिद्र्याने पछाडलेला शोषित लोकांना समाजाच्या मुख्य प्रवाहात आणण्यासाठी भारताने प्रयत्न केले नाहीत. यामुळेच जवळपास 35 कोटी लोक निरक्षर स्वातंर्त्योत्तर भारतात होते. सवर्ण आणि अवर्ण परस्पराचे दोष काढण्यात मग्न असल्यामुळे साहजिकच एकमेकांबद्दल द्वेष वाढीस लागला व सामाजिक ऐक्याला तडे गेल्याचे लक्षात येते. या अस्पृश्य वर्गाला विचार प्रवृत्त करणे, त्याला त्याच्या अस्तित्वाची जाणीव करून देणे आणि संघर्षन्मुख करणे ही मानवी जीवनाला नवा आयाम देणारी भूमिका तत्कालीन काळात भारतीय संविधानाचे जनक मानवी उद्गाते डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी स्वीकारली होती आणि या कामासाठी वृत्तपत्र हे अत्यंत प्रभावी माध्यम असे त्याना वाटत

होते. सुप्रसिद्ध निग्रो पत्रकार व संपादक हॅलरी पायर्स याने Challenger या वृत्तपत्राच्या अनुषगाने म्हटले होते की, Without the black press the black man would not know who he is not what is happening to his struggle for the freedom of citizenship. डॉ. आंबेडकरांनी वृत्तपत्राच्या माध्यमातून हे अत्यंत अवघड आव्हानात्मक असे कार्य केले. अस्पृश्यांना व दलितांना स्वाभिमान शिकवणकदिली तर स्पर्श्यांनाही आपल्या समाजद्रोही भूमिका तपासून पाहण्याचे आवाहन वारंवार केले. या आवाहनाच्या मागे समग्र भारतीय समाजाच्या एकसघतेची व एकात्मतेची, समतेची व स्वातंर्त्याची मागणी होती आज भारतीय समाजात बहुतांशी प्रमाणात परिवर्तन झाले असले तरी, जाती मात्र पूर्णत: नष्ट झालेल्या नाहीत. याउलट जातीसंस्था व्यवस्थेला घट्ट धरून असलेल्या दिसून येतात. भारतीय समाज वेगवेगळ्या जाती उपजातीमध्ये विभागला गेलेला दिसून येतो.

जातीसंस्था हिंदू समाजात हजारो वर्षापासनू टिकून आहे. आरंभीच्या काळात समिश्र जातीसबंधीचे उल्लेख फारच थोडे आढळतात. मनुस्मृतीतेत अधिक प्रमाणात आढळतात वर्णव्यवस्थेच्या कल्पनेप्रमाणे समाजात फक्त चार जाती होत्या. मात्र नंतर जातींची सख्या वाढली. याचा अर्थ असा की, निरनिराळ्या जातींमध्ये विवाह होउ लागले. आणि त्यातून पोटजातींची सख्या वाढू लागली भारतीय परिस्थितीच्या सदंर्भात लोकशाहीचा आशय पश्चिमेकडील परिस्थितीहनू वेगळा आहे. भारतीय समाजामध्ये आडव्या व उभ्या पातळ्यावर अनेक थर आहेत. त्यातील बहुतांशी थर ऐतिहासिक काळापासून अस्तित्वात आहेत तर काही अलिकडील काळात औद्योगिकीकरणाच्या व विस्तृत प्रमाणावरील व्यावसायिकरणाच्या तंत्रज्ञानामुळे निर्माण झालेले आहे. बहुसख्य असलेल्या हिंदू धर्मियामध्ये जातीपद्धती ऐतिहासिक काळापासून प्रचलित आहे. वर्ण पद्धतीचे रूपातंर कालांतराने सकंल्प आणि विस्तृत जाती पद्धतीमध्ये झाले. सर्व हिंदू धर्मियांमध्ये काही सामान्य धार्मिक व सांस्कृतिक बंध असले तरी जातीमुळे यांच्यात समान अशी एक संघता राहिलेली नाही. यामध्ये स्पृश्य व अस्पृश्य याच्यातील सामाजिक विषमतेची मोठी दरी तात्कालिक काळात होती वर्गीकृत जाती व जमातीसाठी घटनने विधानसभा व लोकसभा यांच्यामधील निवडणुकीने भरावयाच्या काही जागा लोकसख्येच्या प्रमाणात सुरक्षित केल्या. तसचे शासकीय सेवांमध्येही काही जागा राखीव ठेवताना अन्य सामाजिक विकास कार्यक्रमाला प्राधान्य दिले. भारतामध्ये ऐतिहासिक काळापासून धार्मिक व अन्य प्रभावामुळे स्त्रिया पुरूषाच्या तुलनने मागासलेल्या राहिल्या आहेत. हे अगदी वास्तव असून अद्यापही भारतीय समाजातील समानता त्यांच्या अनुभवास येत नाही.' एकोणिसाव्या शतकाच्या प्रारभी समाजसुधारकानी स्त्री सुधारणेचे कार्य आपापल्या परीने केले. त्यांना कायेदशीर समतेचा हक्क प्रदान केला. त्याचाच परिणाम म्हणनू स्वातंर्त्योत्तर भारतात महिला आज ताठ मानने पुरूषांच्या बरोबरीने जीवन जगत आहेत. हीच मोठी लोकशाहीची उपलब्धी म्हणावी लागेल. राजकीय लोकशाहीमुळे दुर्बल व मागासलेले घटक जागृत झाले. त्यांच्याकडून आर्थिक व सामाजिक उन्नतीसाठी प्रयत्न अधिक प्रमाणावर आजही होत आहेत. त्यामुळे आज तरी भारतातील सामाजिक लोकशाहीच्या प्रगतीच्या संदर्भातील परिस्थिती निराशाजनक वाटत नाही. प्रथम सर्वच दिशांनी आणि शासकीय पातळीवर प्रयत्न होणे अगत्याचे आहे.

समारोप

भारतातील लोकशाही सकंल्पनेने मानवी इतिहासात महत्त्वाची भूमिका बजावलेली दिसते. भारताच्या लोकशाहीला मजबूत करण्याचे काम भारतीय संविधान करते. यामुळेच भारतातील घट झालेल्या जातीसंस्थेला छेद

देण्याचे काम संविधानाच्या माध्यमातून झाले. भारतासारख्या देशात सामाजिक स्तरीकरण अधिक दृढ व ताठर स्वरूपाचे होते. कारण व्यक्तीच्या कर्तृत्त्वापेक्षा जन्मावर त्याचे स्थान ठरत होते. परंतु या जातीव्यवस्थेला भारतीय संविधानाच्या माध्यमातून लोकशाही प्रक्रियेतून विरोध झाल्याचे दिसते. त्यामुळे भारतातील जातीव्यवस्था काही प्रमाणात नष्ट झालेली दिसत असली तरी अंतरमनात कुठेतरी ती मजबूत झालेली आहे. ती नष्ट होणे महत्त्वाचे आहे

संदर्भ ग्रंथ सूची

1. संपा. स.मा. गर्गे (2007), भारतीय समाज विज्ञान कोश, खडं ४, पुणे : मेहता पब्लिशिगं हाउस.
2. अलका देशमुख, (2014), भारतीय लोकशाही प्रक्रिया, नागपूर : श्री.साईनाथ प्रकाशन
3. नामदेव व्हटकर, (1962), जातीभेद व त्यावर उपाय, कोल्हापूर : यशश्री प्रकाशन
4. लोकराज्य धम्मचक्र प्रवर्तन सुवर्ण विशेषाकं , ऑक्टोबर 2006
5. संपा. प्रदिप गायकवाड (2000), भारताचे संविधान, नागपूर : समता प्रकाशन
6. जनार्दन वाघमारे (2012), लोकशाही आणि शिक्षण, पुणे 'पद्मगंधा प्रकाशन'

2021-22

PRINT ISSN : 2395-6011
ONLINE ISSN : 2395-602X

CONFERENCE PROCEEDINGS

IJSRST

Techno Science Academy
The International Open Access Publisher

International Multidisciplinary E-Conference On Contribution of Various Aspects In Nation Building

Date : 11th to 13 th October 2021

Organised by

Department of [English, Marathi, Sociology, History, Commerce, Home Economics, Chemistry, Botany and Mathematics]
Shetkari Shikshan Sanstha's
Arts, Commerce & Science College, Maregaon Dist. Yavatmal, Maharastra, India

INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCH IN SCIENCE & TECHNOLOGY

VOLUME 9 - ISSUE 5 , SEPTEMBER-OCTOBER-2021

Email : editor@ijsrst.com Website : http://ijsrst.com

Conference Proceedings

International Multidisciplinary E- Conference On Contribution of Various Aspects In Nation Building

(CVAINB-2021)

11th to 13th October 2021

Organised by

Department of [English, Marathi, Sociology, History, Commerce, Home Economics, Chemistry, Botany and Mathematics]

Shetkari Shikshan Sanstha's

Arts, Commerce & Science College, Maregaon Dist. Yavatmal, Maharastra, India

In Association With

International Journal of Scientific Research in Science and Technology

Print ISSN: 2395-6011 Online ISSN : 2395-602X

Volume 9, Issue 5, September-October-2021

International Peer Reviewed, Open Access Journal

Published By

Techno Science Academy

The International Open Access Publisher

[www. technoscienceacademy. com]

CVAINB-2021(Group-1)

Banubokade, Godghate, Gundevar, Satao, +91 6281 513 348, +91 6300 510 679, +91 700...

Group Description

International Multidisciplinary E-Conference on 'Contribution of Various Aspects in Nation Bui... Read more

11/25/2021

Gundevar Sir

Forwarded

Conference Proceeding English: https://ijsrst.com/paper/v9i5.pdf 7:01 AM

Forwarded

Conference Proceeding Marathi: https://ijsrst.com/paper/v9i5_marathi.pdf 7:01 AM

Forwarded

Abstract Book: https://ijsrst.com/paper/CVAINB-2021_AbstractBook.pdf 7:01 AM

Forwarded

Download Conference Certificates English: https://ijsrst.com/Publication_CVAINB.php 7:01 AM

Gundevar Sir

Forwarded

IJSRST - Conference

IJSRST, International Journal of Scientific Research in Science and Technology

Conference Page: https://ijsrst.com/conference.php?conf=CVAINB-2021 7:01 AM

Forwarded

Marathi Certificates as per Index no. 7:01 AM

Gundevar Sir

Forwarded

1.pdf

Gundevar Sir

Forwarded

Only admins can send messages

Online ISSN : 2395-602X
Print ISSN : 2395-6011
[UGC Journal No : 64011]

International Journal of Scientific Research in Science and Technology

Certificate of Publication

Ref No: IJSRST/Certificate/CVAINB21 13 Oct 2021

This is to certify that the research paper entitled

लोकशाहीतील सर्वात मोठा अडसर.....जातिवाद

डॉ.राजेंद्र श्री. कोरडे

After review is found suitable and has been published in Volume 9, Issue 5, September-October-2021 in International Journal of Scientific Research in Science and Technology

This Paper can be downloaded from the following IJSRST website link
IJSRST Team wishes all the best for bright future

Editor in Chief
IJSRST

Scientific Journal Impact Factor = 7.214
...te : http://ijsrst.com
Peer Reviewed and Refereed International Journal

International Multidisciplinary E- Conference On Contribution of Various Aspects In Nation Building CVAINB-2021

11th to 13 th October 2021

Organised by

Department of [English, Marathi, Sociology, History, Commerce, Home Economics, Chemistry, Botany and Mathematics]
Shetkari Shikshan Sanstha's
Arts, Commerce & Science College, Maregaon Dist. Yavatmal, Maharastra, India

Certificate of Participation

This is to certify that

लोकशाहीतील सर्वात मोठा अडसर.....जातिवाद

डॉ.राजेंद्र श्री. कोरडे

has presented a research paper in the CVAINB-2021 held during 11th to 13th October 2021, Organized By Department of [English, Marathi, Sociology, History, Commerce, Home Economics, Chemistry, Botany and Mathematics] Shetkari Shikshan Sanstha's Arts, Commerce & Science College, Maregaon Dist. Yavatmal, Maharastra, India

Convener	Chairman	Organizing Secretary,
Dr. D. A. Gundawar	Dr. A. N. Gharde	Prof. Dr. S. K. Khade
CVAINB-2021	Chairman	CVAINB-2021
	CVAINB-2021	

16	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे स्वातंत्र्य प्रेरक काव्य स्वप्नील राजेश इंगोले	64-71
17	साहित्य आणि संगीत यांचा परस्परसंबंध प्रा. प्रफुल्ल विलासराव काळे	72-75
18	संतांच्या परिवर्तनवादी विचारांची उपयुक्तता डॉ. सुवर्णा गाडगे	76-80
19	मराठी साहित्यातील बदलते प्रवाह डॉ. प्रीती किशोर उमाटे	81-86
20	सामुदायिक प्रार्थनेमागील राष्ट्र संताची भुमिका प्रा. डॉ. सिध्द्राम किषनराव मुंडे	87-91
21	डॉ. आनंद यादवांचा वाङ्मयीन प्रवास प्रा. नितीन जगदिष टेकाम	92-94
22	मराठी साहित्यातील बदलत्या प्रवाहात' बाप्तिस्मा ते धर्मांतर' या आत्मकथनाचे मूल्यमापन. गजानन श्यामसुंदर राऊत	95-99
23	समाज स्वास्थ्याचे सुधारक रघुनाथ धोंडो कर्वे: राष्ट्रउभारणीतील द्रष्टा कर्मयोगी प्रा. डॉ. जयश्री प्रकाश शास्त्री	100-106
24	परिवर्तनवादी प्रबोधक जोतीराव प्रा. डॉ.राजेश चवरे	107-116
25	संत श्री गोविंदप्रभूंची सामाजिक परिवर्तनवादी भूमिका डॉ अभिजित नाना पाटील	117-121
26	लोकशाहीतील सर्वात मोठा अडसर.....जातिवाद डॉ.राजेंद्र श्री. कोरडे	122-126
27	भारतातील दारिद्रय Prof. Kalpana K. Kale	127-132
28	वृध्दांची स्थिती एक अवलोकन प्रा कु. वैशाली उत्तमराव कांबळे	133-139
29	मानवी जीवनात पोषक आहाराचे महत्व प्रा.सौ.वासंती देवनाथ खाडिलकर / देवीकर	140-146
30	" शाश्वत विकासाचा सहकार क्षेत्रावर झालेला परिणाम अभ्यासणे" प्रा.डी.एन.घाणे, प्रा.डॉ.जी.डीबोर्डे	147-153
31	ई-कॉमर्स: फायदेआणिआव्हानांचाअभ्यास प्रा. दिवेकर हरी लक्ष्मण, प्रा. दिघे वैभव किशोर	154-160